

Piotr Saja

Akcenty patriotyczne w wychowaniu i przygotowaniu obronnym społeczeństwa województwa pomorskiego w okresie międzywojennym

Rocznik Toruński 32, 51-76

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Akcenty patriotyczne w wychowaniu i przygotowaniu obronnym społeczeństwa województwa pomorskiego w okresie międzywojennym

Piotr Saja

Wkrótce po odzyskaniu niepodległości przez państwo polskie jednym z najważniejszych problemów było wychowanie narodu w duchu patriotyzmu i szacunku dla własnej przeszłości oraz przygotowanie go do obrony kraju. Ponad stuletnia niewola pozostawiła po sobie głębokie piętno, które władze państwowe, organizacje kombatanckie i społeczne już od samego początku starały się zatrzeć. Jednak problemy gospodarcze i polityczne w pierwszych trzech latach zdominowały działalność władz. Nie zapominano jednak o wychowaniu młodego pokolenia, mającego przejąć na siebie obowiązek zachowania i kultywowania niepodległości.

W 1923 r. powstał w Oddziale III Sztabu Generalnego Wydział Przystosobienia Rezerw. Podlegali mu specjalnie w tym celu powołani referenci, którzy prowadzić mieli działalność na obszarze Dowództw Okręgów Korpusu. Referentom podporządkowani byli instruktorzy, przydzieleni służbowo do Powiatowych Komend Uzuppełnień. Ich zadaniem było nie tylko szkolenie i przygotowanie obronne szerszych rzesz społeczeństwa, lecz także kształtowanie postaw patriotycznych i obywatelskich. Szybko powstawać zaczęły hufce szkolne przystosobienia wojskowego (PW). W 1925 r. władze wojskowe dodatkowo utworzyły stanowiska oficerów do spraw PW przy dywizjach

i pułkach piechoty¹. Tak było również na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII w Toruniu, obejmującego swym zasięgiem województwo pomorskie.

W okresie międzywojennym województwo pomorskie zaliczało się do województw średniej wielkości. W latach dwudziestych i trzydziestych obejmowało obszar 16 407 km². W kwietniu 1938 r., w wyniku zmian administracyjnych, przyłączono dodatkowo 8 powiatów. Powierzchnia zwiększyła się do 25 700 km². W jego skład wchodziło 28 powiatów i 64 miasta. Według danych z 1931 r. województwo liczyło 1 884 tys. 400 mieszkańców. Językiem polskim posługiwało się 1 657 tys. 300 obywateli, językiem niemieckim – 190 tys. 800 obywateli, hebrajskim – 30 tys. 200, reszta to osoby mówiące językiem rosyjskim, białoruskim i ukraińskim². Liczna mniejszość niemiecka, położenie w pobliżu granicy polsko-niemieckiej, a przede wszystkim bezpośredni dostęp do morza, czyniły ten obszar szczególnie ważnym.

W pierwszej połowie lat dwudziestych na obszarze województwa pomorskiego działało wiele polskich związków kombatanckich oraz organizacji społecznych i młodzieżowych. Choć istniały między nimi różnice wynikające z przeszłości bojowej i dotyczące często orientacji politycznej, to jednak wszystkie miały charakter niepodległościowy. Stowarzyszenia i organizacje, aby prowadzić prace związane z PW i współpracować z wojskiem, musiały mieć specjalne zezwolenie ministra spraw wojskowych³. Nazwy tych organizacji, ogólne zasady działania i współpracy w ramach PW zamieszczone zostały w rozkazy Departamentu I Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych z dnia 6 IX 1926 r. Znajdujące się w nim wytyczne dotyczące współdziałania stowarzyszeń zawierał również, wydany kilka dni później, rozkaz dowódcy OK nr VIII z siedzibą w Toruniu gen. dyw. Leona Berbeckiego. Podawał on nazwy legalnie działających stowarzyszeń i organizacji,

¹ T. Bogalecki, *Spoleczne organizacje przysposobienia wojskowego w Toruniu w latach 1920–1939*, Rocznik Toruński, 1977, nr 12, s. 103; tenże, *Organizacje młodzieżowe w województwie pomorskim w latach 1920–1939*, ibid., 1978, nr 13, s. 67.

² *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 32, tabela 17.

³ Archiwum Państwowe w Toruniu (APT), Akta miasta Torunia (AmT) (1920–1939), sygn. 5972, Akta Miejskiego Komitetu WF i PW, Odpis rozkazu dowódcy OK VIII gen. dyw. Leona Berbeckiego z września 1926 r., k.3.

które w 1926 r. miały zezwolenie na szkolenie w ramach PW. Były to: Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Powstańców i Wojaków, Związek Osadników Wojskowych, Związek Strzelecki, Zjednoczenie Młodzieży Polskiej, Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”, Związek Młodzieży Wiejskiej, Związek Ochotniczych Straży Pożarnych, Komitet Społeczny Przystosowania Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju. Inne stowarzyszenia i organizacje nie zyskały akceptacji władz i nie mogły liczyć na ich wsparcie. Nie oznaczało to, że w przyszłości nie mogły należeć do PW i prowadzić legalną działalność szkoleniowo-wychowawczą. Rozkaz informował, że do tej pory nie została uregulowana sprawa współpracy ze związkami oficerów i podoficerów rezerwy, Związkiem Hallerczyków, Związkiem Dowborczyków i Związkiem Legionistów. Podkreślał, iż podstawowym warunkiem współdziałania wojska ze stowarzyszeniami jest ich apolityczność. Współpraca z partiami politycznymi, prowadzenie agitacji, podpisywanie deklaracji i inne formy działalności politycznej groziły wykluczeniem z prac w PW. Gen. Berbecki, mając na uwadze jak najszybszą integrację stowarzyszeń oraz podniesienie poziomu wychowania i szkolenia, zarządził przeprowadzenie w 1927 r., przez dowódców dywizji stacjonujących na Pomorzu (4, 15, 16 DP), wspólnych ćwiczeń polowych wojska i wszystkich organizacji i stowarzyszeń wchodzących w skład PW⁴. Ich celem było m. in. zacieranie różnic światopoglądowych i politycznych występujących między stowarzyszeniami PW przez wspólne szkolenie i rywalizację w czasie ćwiczeń, wdrażanie i świadoma akceptacja przez członków PW wymogów dyscypliny wojskowej. Organizowane w 2. połowie lat dwudziestych ćwiczenia wojskowe w województwie pomorskim z udziałem organizacji PW miały na celu również realizację tych samych założeń.

Dnia 28 I 1927 r. Rada Ministrów wydała rozporządzenie o utworzeniu Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (PU WF i PW) oraz wojewódzkich, powiatowych i miejskich komitetów PW i WF. Organizację oraz szczegółowy zakres działań tej instytucji ustalały wytyczne MSWojsk., sporządzone w porozumieniu z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Ministerstwem

⁴ Ibid., s. 5.

Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁵. Państwowy Urząd WF i PW kierował sprawami związanymi z przygotowaniem wojskowym, propagowaniem kultury fizycznej i wychowaniem patriotycznym młodzieży i rezerwistów. Organami wykonawczymi PU WF i PW były wojewódzkie komitety WF i PW, którym podlegały komitety powiatowe i miejskie. Ich rola polegała na współpracy z instytucjami rządowymi i samorządowymi na szczeblu województwa, powiatu i miasta, w sprawach dotyczących praktycznej realizacji działań mających na celu podniesienie poziomu kultury fizycznej, wychowania i przygotowania obronnego społeczeństwa. W kwietniu 1928 r. utworzone zostały, działające przy dowództwach okręgów korpusu, okręgowe urzędy WF i PW. Im z kolei podporządkowane były komendy rejonowe znajdujące się przy dywizjach piechoty i obwodowe przy pułkach piechoty⁶. Urzędy okręgowe zobowiązane były współpracować z komitetami wojewódzkimi WF i PW.

Pomorski Wojewódzki Komitet WF i PW z siedzibą w Toruniu rozpoczął swoją działalność na początku 1927 r. Wkrótce powstawać zaczęły pierwsze komitety powiatowe i miejskie. Do końca roku nie udało się utworzyć ich we wszystkich powiatach. Te, które już powstały, nie zawsze wykazywały się dostateczną aktywnością. W związku z tym Pomorski Wojewódzki Komitet WF i PW nakazał dokonać zmian personalnych, ożywić działalność komitetów już istniejących oraz powołać nowe⁷. W ciągu kilku lat nastąpił znaczący rozwój komitetów miejskich i powiatowych. Zwiększyła się liczba hufców szkolnych i stowarzyszeń objętych ewidencją w poszczególnych powiatach i miastach. I tak na przykład w Toruniu w 1928 r. u były zarejestrowane i uczestniczyły w pracach Miejskiego Komitetu WF i PW 4 hufce szkolne i 11 związków i stowarzyszeń. W 1929 r. liczba hufców szkol-

⁵ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5971, Okólniki zarządzeń dotyczące Miejskiego Komitetu WF i PW. Wyciąg z Monitora Polskiego nr 26 z dnia 3 lutego 1927 r.

⁶ T. Bogalecki, *Spoleczne organizacje przysposobienia wojskowego*, s. 103–104.

⁷ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5972, Miejski Komitet WF i PW. Pismo (L.dz. 149/27) z dnia 6 XII 1927 r. Pomorskiego Wojewódzkiego Komitetu WF i PW do prezydenta miasta Torunia dotyczące organizacji powiatowych komitetów WF i PW, k.7.

nych zwiększyła się do 10, a związków i organizacji do 16⁸. W pracach brały udział m.in. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Towarzystwo Powstańców i Wojaków, Związek Strzelecki, Związek Podoficerów Rezerwy, Związek Marynarzy Rezerwy, Związek Hallerczyków i jego młodzieżowa „Błękitna Drużyna”, Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Młodzieży Katolickiej⁹. W roku 1930 liczba zarejestrowanych stowarzyszeń i związków zwiększyła się do 34¹⁰. Także w ciągu następnych lat wzrastała liczba organizacji, związków i stowarzyszeń, które podporządkowały się Miejskiemu Komitetowi WF i PW w Toruniu. W roku 1935 było ich 37, nie licząc wszystkich hufców szkolnych PW męskich i żeńskich¹¹. Natomiast w 1938 r. w komitecie WF i PW zarejestrowano następujące organizacje, związki, stowarzyszenia, koła i kluby sportowe: hufiec Seminarium Męskiego, hufiec Gimnazjum Męskiego, hufiec Szkoły Handlowej, hufiec szkół do kształcących, Kolejowe Przysposobienie Wojskowe – ognisko nr 1, Kolejowe Przysposobienie Wojskowe – koło nr 2, Pocztowe Przysposobienie Wojskowe, Przysposobienie Wojskowe Leśników – koło Toruń, Przysposobienie Wojskowe Kobiet do Obrony Kraju, Związek Oficerów Rezerwy – koło Toruń, Związek Podoficerów Rezerwy – koło Toruń, Związek Powstańców i Wojaków DOK VIII – placówka Toruń, Związek Rezerwistów – koło Toruń, Oddział I Związku Strzeleckiego (kadrowy), Oddział II Związku Strzeleckiego (krakusów), Oddział III Związku Strzeleckiego (Bydgoskie Przedmieście), Oddział IV Związku Strzeleckiego (Jakubskie Przedmieście), Oddział V Związku Strzeleckiego (Mokre), Oddział żeńskiego Związku Strzeleckiego, Robocza Brygada Fortyfikacyjna, Towarzystwo Gimnastyczne „So-

⁸ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5972, Miejski Komitet WF i PW w Toruniu. Sprawozdanie roczne (L.dz 15/29) z dnia 17 VI 1929 r. komendanta powiatowego PW 63 pp na miasto Toruń z pracy z lat 1928–1929, s. 1.

⁹ Ibid., Sprawozdanie (L.dz. 42/29) z dnia 19 VII 1929 r. z działalności Miejskiego Komitetu WF i PW w Toruniu za okres od 31 I 1928 r. do 31 III 1929 r., s. 2–3.

¹⁰ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5976, Miejski Komitet WF i PW w Toruniu. Odpis sprawozdania (L.dz. 29/30) z maja 1930 r. z działalności Miejskiego Komitetu WF i PW w Toruniu za okres od 1929 r. do maja 1939 r., s. 1.

¹¹ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5984, Miejski Komitet WF i PW w Toruniu. „Komunikat” nr 1 Miejskiego Komitetu WF i PW w Toruniu z dnia 6 kwietnia 1935 r., s. 1–3.

kół” – Toruń (I, II, III), Żeńskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Toruniu, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej (koło przy parafii kościoła pw. Chrystusa Króla i kościoła pw. św. Jana), Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej (żeńskie) przy parafii NMPanny, Związek Harcerstwa Polskiego, Klub Sportowo-Oświatowy Policji Państwowej, Klub Kajakowców, Toruński Klub „Lawn Tennis”, Klub Sportowy „Jedność”, Koło Sportowe „Grafika”, Toruński Klub Sportowy „29”, Klub Sportowy „Astoria”, Klub Sportowy „Strzelec”, Klub Sportowy „Rodziny Wojskowej”¹².

Wydane drukiem w 1932 r. przez PU WF i PW Ministerstwa Spraw Wojskowych wytyczne dotyczące wychowania obywatelskiego podkreślały znaczenie tego problemu. Uważano, że kolejnymi ogniwami w procesie edukacji młodzieży są szkoła, organizacje społeczno-oświatowe oraz wojsko. W szeroko pojętym procesie wychowania obywatelskiego miały być realizowane dwa cele – wychowanie żołnierza i wychowanie obywatela-patrioty. W pierwszym przypadku chodziło o przygotowanie obrońcy kraju, u kogo rozwinąć trzeba było uczucia i cnoty żołnierskie takie jak: miłość do ojczyzny, zaufanie do Naczelnego Wodza, wierność ideałom, honor, męstwo, obowiązkowość, posłuszeństwo i karność. W drugim przypadku należało zmierzać do wychowania obywatela świadomego swych obowiązków wobec państwa i narodu. Aby to osiągnąć należało:

a) doskonalić u wychowanków: zmysł społeczny, solidarność i dyscyplinę społeczną, zdolność do współpracy i zbiorowego wysiłku, poczucie odpowiedzialności za państwo,

b) kształtować i rozwijać: szacunek do dzieła odzyskania niepodległości, uczucie dumy i odpowiedzialności obywatelskiej, umiłowanie państwa polskiego i tradycji rodzimej, poszanowanie dla istniejącego ustroju politycznego, obowiązujących praw, instytucji, poczucie tolerancji w stosunku do innych narodowości i religii, przekonanie, że silne państwo najlepiej zabezpiecza interesy jednostki¹³.

¹² APT, AmT (1920–1939), sygn. 5986, Miejski Komitet WF i PW w Toruniu, teka nr 2. Spis i adresy zarejestrowanych oddziałów WF i PW na terenie miasta Torunia w roku 1938, s. 1–3.

¹³ *Wytyczne wychowania obywatelskiego w organizacjach przysposobienia wojskowego*, Warszawa 1932, s. 2–3.

Aby osiągnąć zamierzone cele wychowawcze konieczna była stała współpraca między wojskiem, instytucjami samorządowymi, władzami wojewódzkimi, oświatowymi i organizacjami społecznymi.

Bardzo ważną rolę w komitetach powiatowych i miejskich WF i PW odgrywały sekcje wychowania społecznego i propagandy. Ich zadaniem było przygotowywanie akademii okolicznościowych, uroczystości państwowych, odczytów propagandowych, świąt organizacji WF i PW¹⁴. W planowanych co roku programach działania komitetów wiele uwagi poświęcano świętom państwowym i regionalnym. Obchodzono rocznice powstań narodowych, urodzin wybitnych Polaków, którzy wstawili się w walce o odzyskanie niepodległości, nie zapomniano też o świętach związanych z ważnymi wydarzeniami politycznymi. Forma czczenia świąt była różna. Stowarzyszenia uczestniczyły w uroczystościach organizowanych przez władze miejskie lub samorządowe, wystawiały delegacje na akademie okolicznościowe lub odczyty. Jednak najczęściej spotykaną formą wychowania patriotycznego były referaty odczytywane na zebraniach stowarzyszeń i związków zrzeszonych w komitetach WF i PW. Wygłaszali je referenci oświatowi tych stowarzyszeń i związków lub zaproszeni prelegenci. Jako przykład posłużyć może sprawozdanie komitetu WF i PW na powiat Grudziądz za rok 1929/1930. Napisano w nim, że wygłaszane przez prelegentów referaty obejmowały następujące zagadnienia: Konstytucja 3 Maja, Życie i czyny Kazimierza Pułaskiego, Marszałek Józef Piłsudski jako wódz narodu polskiego, Powstanie Listopadowe, Polska i jej sąsiedzi, Prześladowanie chrześcijan w Rosji Sowieckiej¹⁵. Ponadto członkowie organizacji WF i PW wzięli udział w następujących uroczystościach: obchodach 10-lecia odzyskania Pomorza, 11 rocznicy odzyskania niepodległości, 139 rocznicy podpisania Konstytucji 3 Maja oraz z okazji 62 imienin marszałka Józefa Piłsudskiego.

¹⁴ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5971, Okólniki zarządzeń dotyczące Miejskiego Komitetu WF i PW. Okólnik nr 257 Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 16 XI 1929 r. dotyczący uregulowania pracy w wojewódzkich i powiatowych komitetach WF i PW, s. 4.

¹⁵ APT, Akta Starostwa Powiatowego w Grudziądzu (1920–1939), sygn. 22, Akta WF i PW 1929–1939. Sprawozdanie z działalności Komitetu WF i PW za lata 1929/1930 do Wojewódzkiego Komitetu WF i PW, s. 3.

Inny przykład dotyczy Torunia. W lipcu 1936 r. powiatowy komendant PW i WF w miasto Toruń otrzymywał z Okręgowego Urzędu PW i WF w Toruniu pismo okólne, nakazujące rozpowszechnienie broszur pt. „Dzięki czemu i komu zwyciężyliśmy pod Warszawą w 1920 r.”. Na ich podstawie miały być przeprowadzone, na comiesięcznych zebraniach stowarzyszeń i związków PW, pogadanki i odczyty z okazji przypadającego w dniu 15 sierpnia „Święta Żołnierza”¹⁶. Referaty wygłoszone zostały m. in. na spotkaniach koła Związku Podoficerów Rezerwy RP w Toruniu, Związku Rezerwistów, Związku Harcerstwa Polskiego, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, w Oddziale II i III Związku Strzeleckiego Okręgu nr VIII, Roboczej Brygady Fortyfikacyjnej w Toruniu, Kolejowego Przystosobienia Wojskowego, Poczтового Przystosobienia Wojskowego.

Akenty patriotyczne można było zauważyć w czasie przygotowywanych co roku świąt WF i PW. Organizowano je na szczeblu miejskim, powiatowym i okręgowym. Choć głównym punktem uroczystości były zawsze zawody sportowe z elementami przygotowania wojskowego, to jednak organizatorzy zwracali wiele uwagi na aspekt wychowawczy i propagandowy. Wydana w 1929 r. instrukcja dotycząca organizacji świąt informowała, że ich celem jest nie tylko manifestacja stopnia sprawności fizycznej i umiejętności wojskowych uczestników, lecz także wychowanie patriotyczne i przygotowanie społeczeństwa do obrony państwa¹⁷. Program świąt WF i PW składał się z trzech części. Pierwsza obejmowała zbiórkę uczestników uroczystości, w czasie której następował przegląd oddziałów PW, stowarzyszeń i klubów sportowych. Potem zgromadzeni brali udział w nabożeństwie z okolicznościowym kazaniem. Po jego zakończeniu przemówienia wygłaszali przedstawiciele miejscowych władz cywilnych (np. wojewoda, starosta, prezydent miasta), komitetu WF i PW i zaproszeni dowódcy jednostek wojskowych. Następnie odbywała się defilada. W części

¹⁶ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5959, Akta WF i PW. Pismo okólne kierownika Okręgowego Urzędu WF i PW (nr 251-VIII-977/Wyszk. O.U.36) z dnia 10 VIII 1936 r. dotyczące zbliżającej się rocznicy bitwy pod Warszawą, k. 41.

¹⁷ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5974, Święta WF i PW. Instrukcja o organizacji i przygotowaniu świąt WF i PW z maja 1929 r., s. 1.

drugiej przeprowadzane były zawody sportowe i wojskowe, osobno dla kobiet i mężczyzn. W trzeciej – końcowej części, rozdawano nagrody zwycięzcom poszczególnych konkurencji. Często na zakończenie świąt organizowano uroczyste akademie, wyświetlano filmy o tematyce patriotycznej, przygotowywano przedstawienia teatralne, nawiązujące do tradycji niepodległościowej.

W programie okręgowego święta WF i PW mającego się odbyć w Toruniu w dniach od 21 do 22 IX 1929 r. zaplanowano projekcję filmów o tematyce patriotycznej. Następnego roku Miejski Komitet WF i PW w Toruniu zorganizował święto w dniach 15 i 16 czerwca. Drugiego dnia, po rozdaniu nagród i dyplomów, w teatrze miejskim odbyło się przedstawienie „Kościuszko pod Racławicami”¹⁸. Z kolei na koniec okręgowego święta WF i PW w Toruniu, trwającego od 12 do 14 IX 1930 r., zorganizowano pochód pokazujący siłę organizacji PW na Pomorzu, z hasłami akcentującymi przynależności tego obszaru do Polski¹⁹. Manifestacja z podobnymi hasłami miała miejsce w Toruniu, na zakończenie świąt przygotowywanych przez powiatowy komitet WF i PW w dniu 31 V 1931 r. Czasami planowano święta razem z innymi organizacjami.

Cenną inicjatywą Okręgowego Urzędu WF i PW DOK nr VIII w Toruniu była przeprowadzona w dniach od czerwca 1934 r. do kwietnia 1935 r. akcja zbierania melodii ludowych na Pomorzu. Organizatorzy w treści wystosowanej odezwy podkreślali konieczność ocalenia od zapomnienia, po wieloletniej niewoli pruskiej, dorobku tradycji i kultury ludowej. Pieśni miały być zbierane przez młodzież uczącą się w gimnazjach i seminariach, należącą do organizacji PW, Związku Strzeleckiego i Pomorskiej Chorągwi Harcerskiej, w porozumieniu z nauczycielami muzyki, dyrektorami kół śpiewaczych, wiejskimi organistami. Całość działań nadzorować mieli komendanci obwodowi

¹⁸ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5962, Świąta WF i PW – rok 1930. Okólnik nr 1 Miejskiego Komitetu WF i PW z dnia 11 czerwca 1930 r., s. 1; *ibid.*, sygn. 5931, Rozkazy komitetów PW i WF – rok 1930. Rozkaz nr 14 komendanta powiatowego PW z dnia 11 czerwca 1930 r. dotyczący powiatowego święta PW i WF, s. 2.

¹⁹ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5932, Rozkazy organizacyjne PW – rok 1930/31. Rozkaz nr 2 powiatowego komendanta PW na miasto Toruń z dnia 10 września 1930 r. dotyczący programu święta WF i PW, s. 1.

i powiatowi PW oraz referenci wychowania obywatelskiego komitetów miejskich i powiatowych WF i PW²⁰. Zebrane melodie miały być zapisywane w oryginalnym brzmieniu, bez nanoszenia jakichkolwiek poprawek, i dostarczone do Okręgowego Urzędu WF i PW w Toruniu do dnia 10 IV 1935 r. Niestety, z powodu braku informacji na ten temat, nie można ocenić efektów końcowych przeprowadzonej akcji.

Duże znaczenie w procesie wychowania patriotycznego społeczeństwa miały uroczystości organizowane z inicjatywy państwowych lub władz wojewódzkich. Ich rola polegała na przypominaniu własnej przeszłości i wysiłku minionych pokoleń w dążeniu do niepodległości. Obchody dotyczyły głównie przypadających rocznic. Ich przygotowaniem zajmowały się społeczne komitety obchodów, tworzone na polecenie starostów powiatowych i prezydentów miast. W ich skład wchodził m.in. przedstawiciele władz samorządowych, prezydenci miast, dowódcy jednostek i garnizonów, duchowieństwo, zasłużeni obywatele. Każdą uroczystość poprzedzała msza święta z okolicznościowym kazaniem, czasami koncert orkiestr cywilnych i wojskowych. Potem odbywały się pochody lub manifestacje ludności, często z udziałem wojska i organizacji społecznych, kombatanckich i młodzieżowych.

W Toruniu w dniu 5 VIII 1921 r. obchodzono rocznicę śmierci ostatniego dyktatora powstania styczniowego 1863 r. Romualda Traugutta. Z kolei w dniu 10 III 1922 r. przypadała 100 rocznica śmierci twórcy hymnu narodowego Józefa Wybickiego. Zawiązany w Toruniu, z okazji tej uroczystości, komitet organizacyjny przygotował obchody w dniu 12 marca²¹. Najpierw odprawiona została pod Magistratem polowa msza święta, potem chór „Lutnia” wykonał hymn narodowy. Po przemówieniu dowódcy Okręgu Korpusu nr VIII gen. Zygmunta Zielińskiego odbył się pochód, a po południu akademie okolicznościowa w teatrze miejskim.

²⁰ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5955, Wyszkolenie – rok 1935. Pismo Kierownika Okręgowego Urzędu WF i PW DOK VIII (nr 299-VI-515/wyszk. OU-34) z dnia 28 czerwca 1934 r. dotyczące zbierania melodii ludowych na Pomorzu.

²¹ APT, AmT (1920–1939), sygn. 1189, Organizowane święta i uroczystości. Odezwa do mieszkańców miasta Torunia Komitetu Organizacyjnego dla uczczenia 100 rocznicy śmierci Józefa Wybickiego, k. 23.

W dniach 16 i 17 V 1925 r. obchodzono w Toruniu 900 rocznicę koronacji Bolesława Chrobrego. Kilka dni wcześniej, 9 V 1925 r., odbyło się w ratuszu miejskim posiedzenie komitetu organizacyjnego, złożonego z przedstawicieli wojska i władz miejskich, którego na przewodniczącego wybrano wiceprezydenta Jankowskiego. W czasie spotkania ustalono przebieg uroczystości. Program przewidywał dekorację wieczorem 16 maja gmachów publicznych i domów prywatnych flagami narodowymi. Rano, następnego dnia, miały odbyć się uroczyste nabożeństwa dla ludności cywilnej w kościele pw. św. Jakuba i Najświętszej Marii Panny, dla wojska w kościele garnizonowym, a w kościele pw. św. Jana msza święta z udziałem władz cywilnych miasta i delegacji wojskowych garnizonu toruńskiego²². Na wieczór zaplanowane było przedstawienie w teatrze miejskim i koncerty orkiestr na placach publicznych. Uroczystość przebiegała w podniosłej atmosferze, zgodnie z ustalonym przez komitet organizacyjny programem.

Z kolei w dniach 10 i 11 X 1929 r. wojewódzki komitet wykonawczy w Toruniu zorganizował uroczystości związane ze 150 rocznicą śmierci gen. Kazimierza Pułaskiego. W dniu 10 października wieczorem zaplanowano capstrzyk orkiestr wojskowych i kolejowej ulicami Torunia. W piątek 11 października rano o godzinie 10 odbyła się msza święta z okolicznościowym kazaniem wygłoszonym przez ks. dziekana Sienkiewicza. Potem była defilada oddziałów wojskowych, stowarzyszeń PW i organizacji młodzieżowych. Wieczorem o godzinie 19⁰⁰ w szkole powszechnej przy ul. Lubickiej na Jakubskim Przedmieściu zorganizowano uroczysty wieczór poświęcony Kazimierzowi Pułaskiemu, a o godzinie 20⁰⁰ w teatrze miejskim przygotowano przedstawienie dramatu Lucjana Rydla „Na zawsze”²³. Podobny przebieg miały zaplanowane na dni 29 i 30 XI 1931 r. w Toruniu uroczystości w związku z 100 rocznicą wybuchu powstania listopadowego z 1830 r.

²² APT, AmT (1920–1939), sygn. 1189, Uroczystości, cz. I. Protokół z posiedzenia „komitetu organizacyjnego obchodu 900-lecia koronacji B. Chrobrego” z dnia 9 maja 1925 r., k.67; *ibid.*, Rozkaz garnizonowy nr 112 Komendy Obozu Warownego Toruń z dnia 14 maja 1925 r., k. 66.

²³ APT, AmT (1920–1939), sygn. 1190, Święta i uroczystości. Pismo Wojewódzkiego Komitetu Wykonawczego Obchodu 150 rocznicy śmierci gen. Kazimierza Pułaskiego w Toruniu z dnia 9 października 1929 r., k. 18.

Wieczorem 29 listopada przeprowadzono capstrzyk orkiestr wojskowych z plutonami honorowymi i orkiestry kolejowej z plutonem reprezentacyjnym PW. W teatrze miejskim wystawiano „Kordiana” Juliusza Słowackiego²⁴. W dniu 30 listopada odbyły się msza święta, defilada wojska, policji i organizacji PW, a potem akademie przygotowane przez Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej, Związek Hallerczyków oraz Towarzystwo Powstańców i Wojaków. Ponadto organizowane były m.in. uroczystości z okazji „10-lecia zwycięskiego odparcia najazdu sowieckiego na Polskę”, „250 rocznicy odsieczy wiedeńskiej”, „10-lecia sprawowania urzędu przez prezydenta RP Ignacego Mościckiego”, „Imienin Marszałków Polski – Józefa Piłsudskiego i Edwarda Rydza-Śmigłego”.

Jednak szczególnie uroczystości obchodzono co roku trzy rocznice – odzyskania niepodległości przez Polskę (11 XI 1918 r.), uchwalenia Konstytucji 3 Maja 1791 r., oraz Święta Żołnierza (15–16 sierpnia). Ta ostatnia związana była ze zwycięskim odparciem w sierpniu 1920 r. najazdu sowieckiego na Polskę. Wyłonione wcześniej komitety organizacyjne dokładały wszelkich starań, aby zapewnić im staranną oprawę i zachęcić do udziału jak najwięcej organizacji, związków i stowarzyszeń. Organizatorom zależało również na masowym udziale społeczeństwa. Dlatego też w miejscowej prasie ukazywały się odezwy skierowane do mieszkańców miast z apelem o masowe uczestnictwo. Obchody trwały dwa dni. W przeddzień przypadających rocznic po południu dekorowano flagami narodowymi wszystkie urzędy oraz instytucje państwowe i miejskie. Wieczorem odbywał się capstrzyk orkiestr wojskowych z udziałem delegacji organizacji społecznych i PW. Następnego dnia przed południem odprawiana była msza święta w intencji ojczyzny, a po jej zakończeniu – defilada wojska, organizacji i stowarzyszeń młodzieżowych, związków kombatanckich, pododdziałów PW²⁵. Po południu były organizowane odczyty, akademie

²⁴ APT, AmT (1920–1939), sygn. 1265, „Miejski Komitet Obchodu 100 rocznicy Powstania Listopadowego” w Toruniu, k. 11.

²⁵ APT, AmT (1920–1939), sygn. 1190, Święta i uroczystości. Rozkaz garnizonowy nr 250 z dnia 6 listopada 1929 r. dotyczący obchodów w Toruniu 11 rocznicy odzyskania niepodległości, k. 133; *ibid.*, Program obchodu w dniach 2 i 3 maja 1939 r. w Toruniu święta „Konstytucji 3 Maja”, k. 99-100; *ibid.*, Program obchodu w Toru-

o treści patriotycznej, a w większych miastach wystawiano w teatrach przedstawienia nawiązujące do historii Polski. Równie uroczysty przebieg miały w 1928 r. obchody „Święta Niepodległości” w Toruniu. Trwały trzy dni od 9 do 11 listopada. W czasie obchodów, w teatrze miejskim, w dniu 10 XI 1928 r. wystawiono sztukę „Obrona Częstochowy”, a w dniu następnym odsłonięto na Placu św. Katarzyny pomnik pierwszego marszałka Polski Józefa Piłsudskiego²⁶.

Z kolei w czasie obchodów „Święta Żołnierza” w dniach 14–15 VIII 1939 r. w Toruniu przygotowano w teatrze miejskim widowisko pt. „Nad Wisłą czuwa straż”²⁷. Podobny przebieg miały uroczystości m.in. w Grudziądzu, Inowrocławiu, Brodnicy, Chełmnie, Gdyni. Wszystkie opisywane powyżej rocznice przygotowywane były w ramach obchodów ogólnokrajowych.

Organizowane były też rocznice o charakterze regionalnym. Ich inicjatorami były władze cywilne województwa pomorskiego, władze miast i mniejszych miejscowości wchodzących w skład tego województwa. Przygotowywano je przy współdziałaniu związków kombatan-

niu” w 1930 r. uroczystości z okazji uchwalenia „Konstytucji 3 Maja”, k. 270; *ibid.*, Wydział Powiatowy w Brodnicy (1920–1939), sygn. 37, Program „Komitetu Organizacyjnego Obchodów Święta 3 Maja” w Brodnicy z dnia 26 kwietnia 1931 r.; *ibid.*, sygn. 5964, Organizacja świąt przy udziale PW w latach 1930–1932. Rozkaz nr 2 powiatowego komendanta PW w Toruniu dotyczący obchodów 141 rocznicy uchwalenia „Konstytucji 3 Maja”, *ibid.*, sygn. 5929, Ogólne sprawy organizacyjne PW – rok 1937. Rozkaz nr 5 powiatowego komendanta PW w Toruniu dotyczący obchodów „Święta Niepodległości” w 1937 r.; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy Oddział w Inowrocławiu (APB OI), Akta miasta Inowrocławia (AmI), sygn. 2010, Program obchodów 20-lecia odzyskania niepodległości przez Polskę, k. 157; *ibid.*, Rozkaz dzienny nr 54 z dnia 8 listopada 1938 r. komendanta garnizonu Inowrocław, dotyczący obchodów „Święta Niepodległości”, k. 168; *W dwudziestą rocznicę odzyskania niepodległości*, Dziennik Kujawski, 1938, nr 260; *Trzeci maja w Inowrocławiu*, *ibid.*, nr 102; *Gród Kopernika w 17 rocznicę „Cudu nad Wisłą”*, Dziennik Bydgoski, 1937, nr 187, s. 11; *Święto żołnierza w Grudziądzu*, *ibid.*, nr 188, s. 7.

²⁶ APT, AmT (1920–1939), sygn. 1189, Uroczystości i święta narodowe. Program obchodu w 1928 r. w Toruniu 10-lecia odrodzenia niepodległego państwa polskiego, k. 360.

²⁷ APT, AmT (1920–1939), sygn. 1197, Obchody „Cudu nad Wisłą” w 1939 r. Załącznik do rozkazu garnizonowego nr 64/39 z dnia 11 sierpnia 1939 r. w związku z obchodami „Święta Żołnierza”.

tanckich, organizacji i stowarzyszeń społecznych, młodzieży szkolnej oraz wojska. Nie zawsze były to uroczystości mające szeroki wydźwięk. Na przykład w Gniewie na początku sierpnia 1925 r. zawiązała się „Komitet obchodu 5 rocznicy przyłączenia 5 wiosek po prawej stronie Wisły do Polski”. Uroczystość związana była z przeprowadzeniem w 1920 r. plebiscytu na Warmii i Mazurach. W dniu 3 VIII 1925 r. komitet wystosował pisma do prezydentów miast Pomorza z prośbą o przybycie²⁸. Obchody miały się odbyć w Janowie w dniu 16 VIII 1925 r. Uroczystość rozpoczynała się o godz. 9¹⁵ zbiórką uczestników przed ratuszem w Gniewie, a potem przy dźwiękach orkiestry zaplanowano przemarsz do przeprawy przez Wisłę. Po dotarciu do Janowa, o godz. 11⁰⁰, odprawione miało być nabożeństwo w miejscowym kościele parafialnym. Potem, pod pomnikiem upamiętniającym przyłączenie tego terenu do Polski, przedstawiciele miejscowych władz i wyznaczeni członkowie zaproszonych delegacji wygłosili mieli przemówienia okolicznościowe, nawiązując do świętowanej rocznicy. Po południu zaplanowano występy chórów śpiewackich, pokazy gimnastyczne młodzieży szkolnej oraz zabawę ludową²⁹.

W Toruniu, w dniach 15 i 16 II 1930 r., zorganizowano obchody z okazji 10-lecia powrotu Pomorza do Polski. Na tę uroczystość komitet organizacyjny, w skład którego weszli m. in. wojewoda pomorski, prezydent miasta Torunia, starosta powiatowy, dowódca Okręgu Korpusu nr VIII, a także kilkudziesięciu zasłużonych obywateli miasta Torunia, zaprosił prezydenta RP prof. Ignacego Mościckiego. Obecność głowy państwa podkreślić miała rangę tej rocznicy. Po południu 15 lutego miasto udekorowano flagami i plakatami z napisem „Pomorzec Ojczyźnie”. W tym samym dniu zaplanowano uroczysty apel poległych i zmarłych, którzy walczyli o przyłączenie Pomorza do Polski, a także capstrzyk oddziałów wojskowych i PW. Natomiast w dniu 16 lutego, jako jedno z ważniejszych punktów w programie przewidziano: symboliczne przyjęcie wojska przez społeczeństwo (przypo-

²⁸ APT, AmT (1920–1939), sygn. 1189, Uroczystości cz. I, Pismo „Komitetu obchodu 5 rocznicy przyłączenia 5 wiosek po prawej stronie Wisły do Polski”, z dnia 3 sierpnia 1925 r., k. 73.

²⁹ Ibid., Program obchodu 5 rocznicy przyłączenia 5 wiosek terenu plebiscytowego po prawej stronie Wisły do Polski w dniu 16 sierpnia 1925 r., k. 74.

minąć miało wejście do Torunia jednostek polskich w 1920 r.), poświęcenie na cmentarzu garnizonowym pomnika plutonowego Pajkowskiego, poległego w walkach z Niemcami w 1920 r., przeprowadzenie we wszystkich dzielnicach miasta wieczornic związanych z odzyskaniem niepodległości, a także wyświetlanie w kinach filmów propagandowych o wymowie patriotycznej³⁰. Na obchody rocznicy przybyły tłumy mieszkańców Torunia, z wyjątkiem ludności pochodzenia niemieckiego³¹. Zdecydowana większość polskich organizacji, związków i stronnictw politycznych wzięła udział w uroczystościach.

W latach trzydziestych Pomorski Okręgowy Związek Strzelecki razem z władzami miast pomorskich, obwodowymi i miejskimi komitetami WF i PW, wojskiem i stowarzyszeniami społecznymi organizował tzw. „Marsz do Morza”, którego celem było zaakcentowanie przynależności tego obszaru do Polski. W imprezie tej brały udział drużyny wystawiane przez jednostki wojskowe stacjonujące na Pomorzu, Policję Państwową, Straż Graniczną, kluby sportowe, organizacje, związki i stowarzyszenia zrzeszone w komitetach WF i PW. I tak np. w dniu 23 VII 1933 r. zorganizowano marsz na odcinku Bydgoszcz–Chełmno³². Natomiast 29 VI 1936 r. odbył się marsz na trasie Starogard–Kościerzyna³³. Zawody poprzedzały komunikaty zamieszczane w miejscowej prasie i apele skierowane do społeczeństwa, zachęcające do budowania bram triumfalnych w Chełmnie i wzięcia udziału w powitaniu uczestników zawodów. Zwycięska drużyna otrzymywała puchar przechodni, który traktowany był prestiżowo.

³⁰ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5931, PW i WF – rozkazy. Program uroczystości 10-lecia odzyskania niepodległości Pomorza, k. 28; *ibid.*, Rozkaz nr 3 powiatowego komendanta PW na miasto Toruń z dnia 13 stycznia 1930 r. (L.dz. 59/30) dotyczący 10 rocznicy wyzwolenia Pomorza spod panowania niemieckiego, k. 25–26.

³¹ APT, Starostwo Powiatowe w Toruniu (1920–1939), sygn. 36, Miesięczne sprawozdania sytuacyjne – 1930 r. Sprawozdanie starosty grodzkiego w Toruniu (nr II/25) do wojewody pomorskiego w Toruniu z marca 1930 r.

³² APT, Akta miasta Chełmna (1480–1939), sygn. 1651, Święta, uroczystości i obchody. Pismo Obwodowego Komitetu WF i PW 66 pułku piechoty nr 256 z dnia 20 lipca 1933 r.

³³ APT, AmT (1920–1939), sygn. 5990, Miejski Komitet WF i PW – rok 1936. Pismo (nr 256-C-I-III 432/wyszk. O.U.36) Okręgowego Urzędu WF i PW DOK nr VIII w Toruniu z dnia 25 kwietnia 1936 r. dotyczące przygotowań „Marszu do Morza”.

Działalność patriotyczną prowadził także Związek Obrony Kresów Zachodnich, organizując imprezy, których zadaniem było krzewienie polskości na odzyskanych obszarach znajdujących się w pobliżu granicy polsko-niemieckiej. Działalność ta popierana była także przez władze województwa pomorskiego, starostów powiatowych, starostę morskiego, prezydentów miast Torunia, Grudziądza, Brodnicy, Chełmna, Gdyni, którzy udzielali wsparcia finansowego i pomagali w tworzeniu społecznych komitetów obchodu uroczystości. Jako przykład posłużyć może zorganizowany przez Związek Obrony Kresów Zachodnich (ZOKZ) w dniach od 20 XI do 20 XII 1930 r. „Miesiąc Pomorza”³⁴. W czasie odczytów i spotkań prelegenci podkreślali gospodarcze i polityczne znaczenie Pomorza dla Polski, zwracali uwagę na przybierające na sile ruchy rewizjonistyczne w Niemczech, kwestionujące istniejące granice. Oprócz tego wyświetlano filmy propagandowe, sprzedawano nalepki, znaczki, broszury i publikacje ZOKZ i Instytutu Bałtyckiego. Przeprowadzono także zbiórkę pieniędzy na zakup samolotu dla wojska i działalność ZOKZ na Pomorzu.

Szczególne znaczenie w kształtowaniu uczuć patriotycznych miały stosunki między wojskiem a społeczeństwem. To właśnie armię postrzegano jako obrońcę świeżo odzyskanej niepodległości. Ludność cywilna chętnie uczestniczyła w uroczystościach, w których brało udział wojsko. Żołnierzy darzono szacunkiem i uznaniem. W społeczeństwie mundur traktowany był jako symbol istnienia państwa polskiego. Choć w województwie pomorskim silne były wpływy partii ustosunkowanych krytyczne wobec władz centralnych, szczególnie po 1926 r., to jednak wojsko przyjmowano zupełnie inaczej. Z pewnością nie bez znaczenia był fakt, że jednostki wojskowe przebywając w swoich pokojowych garnizonach, siłą rzeczy integrowały się ze społeczeństwem. Dlatego też wizerunek wojska pozostał bez uszczerbku dla jego prestiżu.

³⁴ APT, Starostwo Powiatowe w Brodnicy (1920–1939), sygn. 2, Pismo (nr Ic 5420) wojewody pomorskiego z dnia 26 listopada 1930 r. do starostów powiatowych, starosty morskiego, starostów grodzkich w Toruniu, Grudziądzu, Gdyni, prezydentów miast Torunia i Grudziądza w sprawie „Miesiąca Pomorza”.

W województwie pomorskim rozmieszczonych było wiele jednostek i oddziałów wojskowych różnych formacji. W Toruniu swoje pokojowe miejsce postoju miały – 63 pułk piechoty (pp), II batalion 67 pp, 31 pułk artylerii lekkiej (pal), 8 pułk artylerii ciężkiej (pac), 8 dywizjon artylerii przeciwlotniczej (daplot.), 1 dywizjon pomiarów artylerii, 4 pułk lotniczy, 1 batalion balonowy, 8 pułk saperów, 8 dywizjon żandarmerii, szwadron zapasowy 18 pułk ułanów (puł.), Centrum Wyszkożenia Artylerii, Centralna Szkoła Strzelnicza, Szkoła Podchorążych Marynarki Wojennej, dowództwo 4 Dywizji Piechoty (DP), Dowództwo Okręgu Korpusu nr VIII; w Bydgoszczy (od IV 1938 r. w składzie woj. pomorskiego) – 61 i 62 pp, 15 pal, 16 puł., 8 batalion pancerny, 11 dywizjon artylerii konnej (dak), Szkoła Podchorążych dla Podoficerów, Centralna Szkoła Podoficerów Pilotów Lotnictwa, Centralna Szkoła Mechaników Lotniczych, dowództwo 15 DP; w Chełmnie – 8 pułk strzelców konnych (psk), 66 pp, Korpus Kadetów nr 2; w Grudziądzu – 64 pp, 65 pp (II batalion w Gniewie), 16 pal, 18 puł., Centrum Wyszkożenia Kawalerii, Lotnicza Szkoła Bombardowania i Strzelania, dywizjon szkolny żandarmerii, dowództwo 16 DP; w Brodnicy – 67 pp (bez II batalionu); w Starogardzie – 2 pułk szwoleżerów; w Inowrocławiu (od 1938 w województwie pomorskim) – 4 pal i 59 pp; w Chojnicach – 1 batalion strzelców; w Tczewie – 2 batalion strzelców.

Organizacją, której statutowa działalność polegała na współpracy z wojskiem, był Polski Biały Krzyż (PBK). Przygotowywał on dla żołnierzy cykle wykładów z dziedziny historii, literatury, techniki, rolnictwa, a także organizował nauczanie dla żołnierzy i podoficerów na poziomie podstawowym i gimnazjum. Działacze PBK prowadzili m.in. zbiórki książek dla bibliotek wojskowych, przygotowywali wystawy okolicznościowe, organizowali wycieczki krajoznawcze dla wyróżniających się żołnierzy. Fundusze na działalność pochodziły głównie ze zbiórek ulicznych, darowizn osób prywatnych i dotacji przyznawanych przez władze miast pomorskich.

W ciągu pierwszych dwóch lat działalności – 1927 i 1928 r., koło PBK w Toruniu prowadziło pracę oświatową w 13 żołnierskich świetlicach. Członkowie tej organizacji dostarczali prasę i książki, organi-

zowali dla żołnierzy pogadanki o dziejach ojczystych, literaturze, dotyczące Polski współczesnej. Ponadto zorganizowano 24 kursy dla analfabetów, w których wzięło udział około 1000 żołnierzy³⁵.

O skali działalności PBK w Toruniu w 1937 r. świadczą dane zawarte w sprawozdaniach, jakie przedstawione zostały na walnym zgromadzeniu koła we wrześniu 1937 r. Sekcja nauczania PBK prowadziła szkołę żołnierską dla analfabetów, dokształcanie podoficerów z zakresu 7 klas szkoły powszechnej oraz na poziomie gimnazjum, a także kurs rolniczy. Nauka odbywała się w 26 zespołach. W kursie z zakresu 7 klas szkoły powszechnej brało udział 30 podoficerów, a w programie nauczania gimnazjum 130. Z kolei sekcja świetlicowa opiekowała się 13 świetlicami żołnierskimi. Ogółem odbyło się 1431 wieczorów świetlicowych, w tym m.in. 165 pogadek, 132 inscenizacje sztuk i wieczory poezji, 7 wycieczek, 27 wieczorków tanecznych, zorganizowano 67 rocznic i obchodów uroczystości, 831 wieczorów poświęconych grom i zabawom, a także 93 lekcje głośnego czytania³⁶. Natomiast sekcja imprezowa przygotowała i przeprowadziła 28 imprez, na których na działalność PBK zebrano kwotę 3114 zł.

Niezwykłe popularnym wśród społeczeństwa wydarzeniem było powitanie żołnierzy powracających z ćwiczeń i manewrów letnich. W uroczystości brali udział przedstawiciele władz powiatowych, miejskich, młodzież szkolna, delegacje, związków kombatanckich oraz stowarzyszeń społecznych wchodzących w skład organizacji WF i PW.

Pogłębiało to więzy między ludnością cywilną a jednostkami stacjonującymi w danym mieście. Wojsko nie było instytucją, którą izolowano od społeczeństwa, wręcz przeciwnie, władze państwowe i wojewódzkie dążyły do pełnej integracji wojska z narodem. Powitanie żołnierzy było zwykle inicjatywą władz miejskich, które występowały do dowódcy jednostki stacjonującej na terenie danego miasta z pismem, w treści którego zwracano się z propozycją ustalenia szczegó-

³⁵ APT, AmT (1920–1939), sygn., 3480, Subwencje na oświatę pozaszkolną i inną. Pismo koła Polskiego Białego Krzyża w Toruniu (L.dz. 40/29) z dnia 19 czerwca 1929 r. do Rady Miejskiej w Toruniu, k. 77.

³⁶ *Z walnego zebrania Polskiego Białego Krzyża w Toruniu*, Dziennik Bydgoski, 1937, nr 222, s.13.

tów dotyczących powitania pułków wracających do macierzystych garnizonów. Aby dać pełniejszy obraz przebiegu takiej uroczystości warto się bliżej przyjrzeć okolicznościom towarzyszącym takiemu przedsięwzięciu. Przykładem niech będzie miasto Chełmno, gdzie stacjonował 66 pp.

W dniu 12 IX 1936 r. burmistrz Chełmna Leon Klein, stojący na czele zawiązanego dzień wcześniej „Komitetu Obywatelskiego”, wysłał do dowódcy 66 pp ppłk. Stefana Michalskiego pismo, w którym informował o rozpoczęciu przygotowań do przyjęcia żołnierzy powracających z manewrów³⁷. Program przewidywał ustawienie bramy powitalnej na drodze wlotowej do miasta. Tam delegacje władz miejskich, organizacji młodzieżowych, kombatanckich i społeczeństwo powitać miały przybywających żołnierzy. Burmistrz Klein prosił o podanie daty powrotu wojska do koszar i wspólne ustalenie strony organizacyjnej uroczystości. Jeszcze tego samego dnia ppłk Michalski przysłał pisemną odpowiedź, komunikując, że pułk przybędzie do Chełmna 15 września między godz. 18⁰⁰ a 20⁰⁰ od strony ulicy Dworcowej, a następnie pomaszeruje przez Plac Marszałka Józefa Piłsudskiego do koszar Korpusu Kadetów nr 2³⁸. W dniu 13 września Komitet Obywatelski wydał odezwę do mieszkańców Chełmna z apelem o masowe uczestnictwo w powitaniu żołnierzy 66 pp³⁹. Wystosowana przez Komitet Obywatelski odezwa została życzliwie przyjęta przez mieszkańców Chełmna, którzy licznie przybyli, aby wziąć udział w uroczystości. Maszerujące oddziały witano kwiatami, tworząc szpalery wzdłuż trasy przemarszu. Tydzień później – 22 września, dowódca 66 pp pisemnie podziękował burmistrzowi Chełmna za zorganizowanie powitania żołnierzy.

³⁷ APT, Akta miasta Chełmna (1480–1939), sygn. 1651, Święta, uroczystości, obchody. Pismo burmistrza miasta Chełmna z dnia 12 września 1936 r. do dowódcy 66 Kaszubskiego Pułku Piechoty im. Marszałka Józefa Piłsudskiego dotyczące powitania żołnierzy.

³⁸ Ibid., Pismo dowódcy 66 Kaszubskiego Pułku Piechoty z dnia 12 września 1936 r. do przewodniczącego Komitetu Obywatelskiego miasta Chełmna burmistrza Leona Kleina.

³⁹ Ibid., Odezwa Komitetu Obywatelskiego miasta Chełmna z dnia 13 września 1936 r. dotycząca powitania powracających z ćwiczeń jednostek garnizonu.

W dniu 13 IX 1938 r. do Inowrocławia powracały z manewrów letnich 4 pał i 59 pp. Podobnie jak w latach poprzednich o dacie powrotu informowała m.in. miejscowa prasa, Polski Biały Krzyż, zachęcając mieszkańców i młodzież szkolną do powitania. Ludność cywilna ustawiła bramę triumfalną z kwiatów, aby godnie przyjąć idący drogą z kierunku Torunia 4 pał⁴⁰. Powitalną przemowę wygłosił starosta powiatowy Romuald Wilczek i wiceprezydent Inowrocławia Władysław Juengst. Dowódca pułku płk Andrzej Czerwiński podziękował za powitanie wszystkim zgromadzonym. Potem odbyła się defilada. Żołnierze maszerowali konno i byli obdarowywani kwiatami przez mieszkańców miasta.

Obyczajem powszechnie praktykowanym w okresie międzywojennym było fundowanie sztandarów jednostkom wojskowym przez społeczeństwo. Uroczystości, w czasie których odbywało się wręczenie chorągwi pułkom różnych rodzajów broni, miały miejsce również w miastach województwa pomorskiego, począwszy od pierwszej połowy lat dwudziestych. I tak np. sztandary swoje otrzymały: 63 pp z Torunia – 3 V 1922 r.; 8 pułk strzelców konnych z Chełmna – 12 VI 1924 r.; 67 pp z Brodnicy – 22 VI 1924 r.; 61 i 62 pp z Bydgoszczy – 4 VIII 1924 r.; 8 pułk saperów z Torunia – 17 VIII 1924 r.⁴¹

W 1929 r. przypadała 10 rocznica utworzenia 16 DP. W dniu 23 maja powstał Komitet Dywizyjny Wręczenia Chorągwi Pułkom Pomorskiej 16 DP w składzie: prezydent Grudziądzka Józef Włodek, dowódca 16 DP gen. bryg. Włodzimierz Rachmistruk, starostowie powiatów fundujących sztandary. Oprócz tego w powiatach powstały komitety lokalne mające przeprowadzić zbiórkę pieniędzy. Przewodniczący tych komitetów współpracowali z dowódcami 64, 65, 66 pp i 16 pap, których jednostki wchodziły w skład 16 DP. Sztandary fundowało społeczeństwo następujących powiatów: dla 64 Po-

⁴⁰ P. Saja, *Dzieje 4 Kujawskiego Pułku Artylerii Lekkiej, Inowrocław 2004 (maszynopis)*, s. 36; *Powitanie artylerzystów. Gdy pułk artylerii lekkiej wracał z manewrów*, *Dziennik Kujawski*, 1938, nr 211.

⁴¹ APT, AmT (1920–1939), sygn. 1189, *Uroczystości, cz. I, Uroczystość poświęcenia sztandaru 63 pułku piechoty w Toruniu*, k. 33; K. Satora, *Opowieści wrześnieowych sztandarów*, Warszawa 1990, s. 119, 121, 123, 264, 357.

morskiego Pułku Strzelców Murmańskich z Grudziądza – świeckiego, grudziądzkiego i miasta Grudziądza; dla 65 Starogardzkiego Pułku Piechoty z Grudziądza – starogardzkiego, tczewskiego, gniewskiego; dla 66 Kaszubskiego Pułku Piechoty im. Marszałka Józefa Piłsudskiego z Chełmna – chełmińskiego, kościerskiego, kartuskiego, morskiego⁴². Ponieważ jednostkom artylerii nie nadawano wtedy jeszcze sztandarów, 16 pułk artylerii polowej z Grudziądza otrzymać miał trąbkę sygnałową z proporcem, jako dar mieszkańców powiatów – tucholskiego, chojnickiego i sępoleńskiego. Na uroczystość zaplanowaną na 22 IX 1929r. w Grudziądzu zaproszono prezydenta RP prof. Ignacego Mościckiego⁴³. Rano 22 września nad Wisłą odprawiona została msza polowa, w czasie której nastąpiło poświęcenie sztandarów. Następnie inspektor armii gen. dyw. Mieczysław Norwid-Neugebauer wręczył dowódcom pułków chorągwie i razem z prezydentem RP przyjął defiladę oddziałów 16 DP. Po południu na lotnisku, w obecności głowy Państwa, odbyło się poświęcenie i przekazanie samolotu sanitarnego ofiarowanego jako dar społeczeństwa Pomorza dla wojska.

Pod koniec lat trzydziestych, w związku z pogarszającymi się stosunkami polsko-niemieckimi, władze państwowe i wojskowe kładły duży nacisk na zaakcentowanie gotowości społeczeństwa do obrony niepodległości. Szczególnie uroczystości obchodzono święta narodowe i państwowe, nadając im propagandowy wydźwięk. Wiele wagi przywiązywano do zmanifestowania jedności armii z narodem. Służyły temu różnego rodzaju uroczystości.

W 1938 r. w Toruniu miało miejsce wręczenie sztandarów, ufundowanych przez społeczeństwo województwa pomorskiego, jednostkom artylerii i niektórym oddziałom piechoty, które do tej pory ich nie otrzymały. W dniu 19 czerwca do Torunia przyjechał specjalnym pociągiem marszałek Polski Edward Rydz-Śmigły, razem z ministrem spraw

⁴² APT, Akta miasta Grudziądza (1920–1939), sygn. 2, Wizyty głowy Państwa i innych zwierzchników 1929–1937. Pismo (L.dz. 718/II Og.) dowódcy 16 DP gen. bryg. W. Rachmistruka do prezydenta miasta Grudziądza Józefa Włodka z dnia 22 czerwca 1929 r., k. 805.

⁴³ Ibid., Program pobytu prezydenta RP w Grudziądzu w dniach 21–22 września 1929 r., k. 812.

wojskowych gen dyw. Tadeuszem Kasprzyckim⁴⁴. Po powitaniu na dworcu Toruń-Miasto przez władze cywilne województwa pomorskiego, miasta Torunia i delegację Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII, marszałek pojechał na lotnisko 4 pułku lotniczego, gdzie miała się odbyć uroczystość. Najpierw odprawiona została msza święta, którą celebrował biskup połowy WP ks. Józef Gawlina. Poświęcił on sztandary przeznaczone dla kilkunastu jednostek. Następnie marszałek Rydz-Śmigły wręczył chorągwie ich dowódcom. Sztandary otrzymały m.in.: 63 Toruński Pułk Piechoty z Torunia – jako dar od mieszkańców miasta Torunia⁴⁵; 1 batalion strzelców z Chojnic – od społeczeństwa powiatu chojnickiego; 2 batalion strzelców z Tczewa – od mieszkańców Tczewa, Pelplina i powiatu tczewskiego; 4 Kujawski Pułk Artylerii Lekkiej z Inowrocławia – dar społeczeństwa Inowrocławia i powiatu inowrocławskiego; 15 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej z Bydgoszczy – ufundowany przez mieszkańców miasta Bydgoszczy; 16 Pomorski Pułk Artylerii Lekkiej z Grudziądza, 31 Pułk Artylerii Lekkiej z Torunia, 8 Pułk Artylerii Ciężkiej z Torunia, Szkoła Podchorążych Artylerii w Toruniu, 8 dywizjon artylerii przeciwlotniczej z Torunia, 11 dywizjon artylerii konnej z Bydgoszczy, 1 dywizjon pomiarów artylerii – jako dar ludności województwa pomorskiego⁴⁶.

W kwietniu 1936 r. ukazał się dekret prezydenta Rzeczypospolitej o powołaniu Funduszu Obrony Narodowej (FON). Oprócz tego utworzono także Fundusz Pożyczki Przeciwlotniczej. Zebrane pieniądze i darowizny miały być przeznaczone na dobrojenie polskiej armii. Władze i społeczeństwo województwa pomorskiego aktywnie włączyły się w zbieranie funduszy dla wojska. Powstał Pomorski Wojewódzki Komitet FON z siedzibą w Toruniu. W jego składzie znaleźli się

⁴⁴ P. Saja, op. cit., s. 42; *Hold Pomorza dla armii. Marszałek Rydz-Śmigły w Toruniu. Wręczenie pułkom pomorskim sztandarów wojskowych.*, Dziennik Kujawski, 1938, nr 139.

⁴⁵ 63 Toruński Pułk Piechoty pierwszy sztandar otrzymał w dniu 3 V 1922 r. Ponowne nadanie sztandaru, według nowego przepisowego wzoru, nastąpiło w czasie opisywanej uroczystości.

⁴⁶ K. Satora, op. cit., s. 123, 173, 174, 278, 288, 290, 307, 320, 333, 344, 345; P. Saja, op. cit., s. 41–42; P. Zarzycki, *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 15 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 2000, s. 49.

m.in.: Władysław Raczkiewicz – wojewoda pomorski, gen. dyw. Władysław Bortnowski – inspektor armii nr 3 w Toruniu, gen. bryg. Wiktor Thommée – dowódca Okręgu Korpusu nr VIII w Toruniu. Wincenty Łącki – pomorski starosta krajowy, Leon Raszeja – prezydent miasta Torunia, Stefan Matusiak – poseł na Sejm RP, mjr Feliks Matuszewski – szef uzbrojenia DOK nr VIII, Stanisław Tor – prezes Izby Przemysłowo-Handlowej w Gdyni. Komitet w dniu 20 III 1937 r. wydał okólnik skierowany do komisarza rządu w Gdyni, starostów powiatowych, prezydentów i burmistrzów miast pomorskich, w którym zwracał się z apelem o niezwłoczne zorganizowanie komitetów powiatowych, miejskich i gminnych. W ich składzie znajdować się mieli przedstawiciele wszystkich warstw społecznych, chcący prowadzić honorową działalność na rzecz FON. Ofiarodawcy mieli prawo wskazać jednostkę lub garnizon, dla którego przeznaczają pieniądze na zakup sprzętu wojskowego i uzbrojenia⁴⁷. Starostowie i prezydenci miast zawiązywali komitety lokalne, które wydawały odezwy do mieszkańców z apelem o składanie datków. W wielu miastach przeprowadzane były kwesty uliczne, zbiórki pieniędzy organizowano także w urzędach państwowych, w jednostkach wojskowych, zakładach pracy i szkołach. Wpłaty dokonywały również organizacje społeczne, kombatanckie i młodzieżowe. I tak np. w Grudziądzu i powiecie grudziądzkim oprócz osób prywatnych i wojska na FON wpłaciły: Państwowa Szkoła Budowy Maszyn, Państwowe Liceum Pedagogiczne, Szkoła Powszechna nr 14, Liceum i Gimnazjum im. Jana III Sobieskiego, Państwowa Szkoła Hodowlano-Rolnicza, gimnazjum niemieckie, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych, Browar Kuntersztyn, cech rzeźnicki, pracownicy Zakładu Karnego, Szpitala Miejskiego w Grudziądzu, Miejski Komitet WF i PW na miasto Grudziądz, zarząd miejski Radzyna, gmina Świecie, gmina Grudziądz, gmina Rogoźno, komitet FON Łasin-miasto, Związki Zawodowe Pracowników Ubezpieczeń Społecznych, Związek Podoficerów Rezerwy

⁴⁷ APT, Akta miasta Chełmna (1920-1939), sygn. 160, Miejski Komitet FON w Chełmnie 1937–1938. Okólnik nr 1 (L.dz. 14/37) Wydziału Wykonawczego Pomorskiego Wojewódzkiego Komitetu FON z dnia 20 marca 1937 r. do komisarza rządu w Gdyni, starostów powiatowych, prezydentów i burmistrzów miast Pomorza.

koło Grudziądz, koło Polskiego Związku Inwalidów Wojennych z Grudziądza, Związek Rezerwistów koło w Grudziądzu, Pomorskie Zakłady Ceramiczne⁴⁸. Informacje o zebranych sumach i ofiarodawcach przesyłał Komitet FON na miasto i powiat Grudziądz do redakcji „Słowa Pomorskiego”, „Dziennika Bydgoskiego”, „Głosu Grudziądzkiego”, „Dnia Grudziądzkiego”, „Gońca Nadwiślańskiego” z prośbą o podanie do publicznej wiadomości. Z przeprowadzonych zbiórek pieniędzy w dniach od 10 VII do 29 X 1937 r. w Komunalnej Kasie Oszczędności w Grudziądzu wpłacono na FON 53 552 zł, a w innych bankach złożono kwotę w wysokości 45 849 zł 50 gr⁴⁹. Natomiast ofiary pieniężne zgromadzone w okresie od 11 VI 1938 r. do 7 VII 1939 r. w Komunalnej Kasie Oszczędności w Grudziądzu i przeznaczone na dozbrojenie armii wyniosły 50 673 zł⁵⁰. Suma zebrana w papierach wartościowych w dniach od 11 VI 1938 r. do 11 V 1939 r. wynosiła 9314 zł.

Podobnie było w innych miastach województwa pomorskiego. W Toruniu od początku działalności funduszu do 14 VI 1939 r. zdołano zebrać 2 327 000 zł. Z kolei w Chełmnie i w powiecie chełmińskim na FON i Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej wpłacono 445 080 zł⁵¹. Natomiast w Inowrocławiu do połowy czerwca 1939 r. zebrano w sumie 1 275 100 zł, a w powiecie inowrocławskim kwotę w wysokości 987 780 zł⁵². Przeprowadzona na Pomorzu zbiórka na FON i Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej wykazała dużą ofiarność społeczeństwa. Do dnia 14 VI 1939 r. zdołano zgromadzić sumę 22 227 529 zł⁵³.

Wszystkie przedsięwzięcia mające na celu wychowanie społeczeństwa w duchu patriotyzmu i szacunku do własnej tradycji i historii

⁴⁸ APT, Akta miasta Grudziądza (1920-1239), sygn. 96, Składki na FON 1937-1939. Sprawozdanie wydziału wykonawczego Komitetu FON na miasto i powiat Grudziądz, k. 89.

⁴⁹ Ibid., k. 51.

⁵⁰ Ibid.; k. 101.

⁵¹ M. Wojciechowski, *Miasta Pomorza Nadwiślańskiego i Kujaw w okresie I wojny światowej oraz w międzywojennym dwudziestolecu (1914-1939)*, Toruń 2000, s. 239.

⁵² M. Wojciechowski, *Inowrocław w okresie międzywojennym (1919-1939)*, [w:] *Dzieje Inowrocławia*, pod red. M. Biskupa, t. 2, Warszawa-Poznań-Toruń 1982, s. 91-92.

⁵³ M. Wojciechowski, *Miasta Pomorza Nadwiślańskiego i Kujaw*, s. 239.

ocenić należy jako właściwe. Blisko 20-letni okres istnienia państwa polskiego wykorzystano, aby przygotować naród do obrony niedawno odzyskanej niepodległości. Szczególny nacisk kładziono na wychowanie młodzieży. Sens tych działań pokazała najbliższa przyszłość. W czasie okupacji niemieckiej, w latach 1939–1945, zaszczerpione w okresie międzywojennym uczucia patriotyczne potęgowały w społeczeństwie opór wobec wroga. Powstawały organizacje podziemne prowadzące walkę o odzyskanie niepodległości. Wręcz bezcenne okazało się wówczas przygotowanie wojskowe, jakie prowadzone było jeszcze przed wojną, w ramach organizacji WF i PW oraz w hufcach szkolnych PW.

Tematyka dotycząca wychowania patriotycznego społeczeństwa województwa pomorskiego jest zagadnieniem rzadko do tej pory poruszonym i zasługującym na szerszą uwagę. W treści artykułu nie uwzględniono wszystkich przedsięwzięć podejmowanych przez władze cywilne miast województwa pomorskiego, organizacje państwowe, społeczne, wojsko. Szeroki zakres merytoryczny przedstawionego zagadnienia zmuszał do selektywnego wyboru prezentowanych faktów, zdaniem autora najbardziej interesujących i zasługujących na uwagę czytelnika. Niniejsza publikacja stanowi zaledwie przyczynek zachęcający do głębszych badań i rozważań na ten temat.

Patriotic elements in education and defence preparations of the Pomerania voivodship's community in the interwar period

The article is devoted to shaping patriotic postures among members of the Pomerania voivodship's community in the twenty-year interwar period. It shows the activities of social organizations within physical education committees and committees of defence education connected with promoting the idea of sovereignty and preparing citizens to defend the country. It presents the activities of the local authorities and government administration the aim of which was to teach people from Pomerania's towns, particularly from Toruń to respect their own past. This aim was mainly achieved by different festivals and ceremonies. The ceremonies described in the article are connected with the most important events in the history of Poland. They include anniversaries of national uprisings, the anniversaries of birthdays and deaths of the most

outstanding Poles, anniversaries of Pomerania's return to Poland and the victorious Polish-Soviet war in 1920. They aimed at uniting the society around the idea of sovereignty. The article presents also initiatives undertaken by the authorities of Pomerania's towns and social organizations, which included funding banners to military units, or collecting money for the National Defence Funds, which was to integrate the society with the army.

Patriotische Akzente in der Wehrerziehung und – vorbereitung der Bevölkerung der Wojewodschaft Pommern in der Zwischenkriegszeit

Der Artikel ist der Ausbildung patriotischer Haltungen in der Bevölkerung der Wojewodschaft Pommern in den zwanzig Jahren zwischen dem Ersten und dem Zweiten Weltkrieg gewidmet. Er stellt die Tätigkeit der gesellschaftlichen und Kampforganisationen vor, die in den Komitees zur Leibeserziehung und Wehrtüchtigung zusammengeschlossen waren. Diese Tätigkeit war mit der Verbreitung der Idee der staatlichen Unabhängigkeit und auch mit der Vorbereitung der Bevölkerung zur Landesverteidigung verbunden. Er zeigt auch, wie die lokalen Behörden und die Regierungsinstanzen unter den Einwohnern der Städte der Wojewodschaft Pommern und insbesondere Thorn die Wertschätzung für die eigene Vergangenheit weckten. Das geschah u.a. durch die Organisation verschiedener Feierlichkeiten. Die im Artikel beschriebenen Feierlichkeiten bezogen sich auf die wichtigsten Ereignisse in der Geschichte des polnischen Staates. Das waren vor allem die Jahrestage nationaler Aufstände, die Geburts- und Todestage der hervorragendsten Polen, die Jahrestag der Rückkehr Pommerns zu Polen und des siegreichen polnisch-sowjetischen Kriegs von 1920. Sie sollten die Bevölkerung um die Idee der Unabhängigkeit einen. Der Artikel stellt auch von den Behörden der pommerschen Städte und den gesellschaftlichen Organisationen unternommene Initiativen vor, d.h. die Stiftung von Fahnen für Armeeeinheiten oder Geldsammlungen für den nationalen Verteidigungsfonds, die die Bevölkerung und die Armee zusammenführen sollten.